

**บทที่ 7**  
**สรุปและข้อเสนอแนะ**

การประเมินความยั่งยืนและปัจจัยที่มีผลต่อความยั่งยืนของชุมชนป่าเมี่ยงนี้ เป็นการเปรียบเทียบสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าเมี่ยงของชุมชนศึกษาซึ่งอาจไม่ครอบคลุมในทุกประเด็น แต่อย่างไรก็ตามการใช้ตัวชี้วัดเป็นแนวทางหนึ่งซึ่งช่วยให้สามารถบอกได้ถึงสภาพความต่างของชุมชนป่าเมี่ยงแต่ละแห่ง ทั้งทางสภาพทางกายภาพชีวภาพ เศรษฐกิจ ความมั่นคงทางสังคม และการจัดการทรัพยากรป่าเมี่ยงของชุมชน และการใช้เครื่องมือทางเศรษฐมิติยังช่วยบอกได้ถึงปัจจัยที่จะส่งผลให้ชุมชนป่าเมี่ยงสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนต่อไป

**ตาราง 7.1 สรุปผลการวิเคราะห์โดยใช้ดัชนีชี้วัดในด้านต่างๆ**

ด้านเศรษฐกิจ	ชุมชนป่าเมี่ยงที่ศึกษา					
	ป่าแป๋	ปางมะ กล้วย	เจดีย์	แม่กำปอง	ขุนลาว	เจดีย์
รายได้สุทธิต่อครัวเรือนต่อปี (บาท)	108,260	152,535	130,398	55,760	64,335	60,047
ความหลากหลายของแหล่งรายได้ (DI)						
- ที่เป็นเงินสด	0.82	0.80	0.81	0.83	0.86	0.84
- ที่ไม่เป็นเงินสด	0.81	0.82	0.82	0.82	0.81	0.82
ความมั่นคงทางสังคม (SSI)	0.59	0.64	0.62	0.57	0.59	0.58
การใช้ทรัพยากรป่าเมี่ยงแบบอนุรักษ์ (CI)	0.56	0.57	0.56	0.59	0.43	0.51
ความมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ (AI)	0.61	0.51	0.62	0.61	0.68	0.64

เมื่อใช้ตัวชี้วัดในด้านต่างๆ พบว่า ในด้านเศรษฐกิจ รายได้ของชุมชนป่าเมี่ยงป่าแป้และปางมะเกลือมีรายได้สุทธิครัวเรือนต่อปีสูงกว่าชุมชนป่าเมี่ยงแม่กำปองและขุนลาวประมาณ 2 เท่าตัว แต่ก็มีค่าใช้จ่ายครัวเรือนต่อปีสูงกว่าเกือบ 2 เท่าตัวเช่นกัน รายได้หลักของชุมชนป่าเมี่ยงป่าแป้และปางมะเกลือมาจากเมี่ยงในสัดส่วนประมาณร้อยละ 65 – 70 ของรายได้ทั้งหมด ซึ่งต่างจากแม่กำปอง และขุนลาว ซึ่งมีรายได้หลักจากเมี่ยงประมาณร้อยละ 40 เท่านั้น ในส่วนของค่าดัชนีความหลากหลายของแหล่งรายได้ในทุกชุมชนมีค่าค่อนข้างใกล้เคียงกันคือ ประมาณ 0.8 ซึ่งถือได้ว่ามีเสถียรภาพในรายได้ค่อนข้างสูง ในประเด็นด้านความมั่นคงทางสังคมในภาพรวมถือได้ว่ามีค่าดัชนีความมั่นคงทางสังคมค่อนข้างใกล้เคียงกันคือประมาณ 0.6 ปัญหาที่สำคัญเป็นอันดับแรกในการดำรงชีพของทุกชุมชน คือ ปัญหาด้านค่าใช้จ่ายที่สูงกว่ารายได้ ซึ่งค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่มากกว่าครึ่งเป็นค่าใช้จ่ายด้านอาหาร ส่วนปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ภาวะการณ์การขาดแคลนแรงงานในการผลิตเมี่ยงซึ่งส่วนใหญ่อาศัยเพียงแรงงานภายในครัวเรือนและแรงงานแลกเปลี่ยนภายในหมู่บ้าน ส่วนเมี่ยงบางส่วนจึงทิ้งร้างไว้ไม่ได้ใช้ประโยชน์และเงื่อนไขด้านสังคมอีกประการหนึ่ง คือ การไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินซึ่งทำให้บางครัวเรือน โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่รู้สึกถึงความไม่มั่นคงในการถือครองและไม่กล้าลงทุนทำการผลิตในที่ดินมากนัก และสุดท้ายในประเด็นด้านการจัดการทรัพยากร พบว่าค่าดัชนีด้านการใช้ทรัพยากรป่าเมี่ยงแบบอนุรักษ์ใน 3 ชุมชนมีค่าดัชนีใกล้เคียงกัน คือ ประมาณ 0.5 ได้แก่ ชุมชนป่าเมี่ยงป่าแป้ ปางมะเกลือและแม่กำปอง ส่วน ขุนลาว มีค่าดัชนีประมาณ 0.4 ซึ่งน้อยที่สุด เมื่อเปรียบเทียบค่าดัชนีเฉลี่ยของบ้านป่าแป้และปางมะเกลือซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ริม-แม่แตงและเป็นสมาชิกเครือข่ายลุ่มน้ำแม่เลาะ-แม่เลา มีกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรเดียวกัน กับ บ้านแม่กำปองและขุนลาว ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ พบว่า ค่าดัชนีเฉลี่ยของการใช้ทรัพยากรอย่างอนุรักษ์ของ 2 บ้านแรก มีค่าสูงกว่า บ้านแม่กำปองและขุนลาว แต่มีค่าเฉลี่ยของความมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ต่ำกว่า

ในกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าเมี่ยงในระดับครัวเรือนและชุมชนของชุมชนป่าเมี่ยงนอกจากจะกระทำเพื่อส่งผลต่อการผลิตของตนเองแล้วยังคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมด้วย เช่น การสร้างแนวกันไฟรอบป่าเมี่ยงที่เป็นของหมู่บ้าน การไม่สร้างบ้านเรือนบนแหล่งต้นน้ำ เป็นต้น หลายกิจกรรมได้ปฏิบัติจนกลายเป็นจารีตประเพณีที่ยึดถือสืบต่อกันมาเพื่อรักษาให้ป่าเมี่ยงยังคงสภาพความสมบูรณ์และสามารถใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพได้อย่างยาวนาน แต่ถ้ามองภาพรวมจากค่าดัชนีด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างอนุรักษ์ทั้ง 4 ชุมชนอาจมีค่าน้อย ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากบางกิจกรรมเช่น การเลี้ยงวัว ควายในป่าเมี่ยงนั้นทุกชุมชนมีการเลี้ยงลดลงอย่างมาก หรือ ครัวเรือนส่วนใหญ่จะไม่มีกรปลูกต้นไม้ทดแทนต้นไม้ที่ตัดเพื่อนำมาทำฟืน เนื่องจากการตัดไม้ในปัจจุบันจะตัดในปริมาณน้อยกว่าในอดีตมากเพราะการผลิตเมี่ยงลดปริมาณลง การตัดไม้อาจตัดเพียงปีละ

ต้นและสามารถใช้หนึ่งเมียงได้ตลอดปีหรือสองปี หรือบางครั้งเรือนใช้การซื้อพื้นแทนการไปตัดเอง และในความคิดเห็นของชาวบ้านคิดว่าต้นไม้ไม่สามารถเจริญเติบโตขึ้นมาแทนที่ได้ทัน การไม่ปฏิบัติกิจกรรมเหล่านี้จึงส่งผลให้ค่าดัชนีดังกล่าวมีค่าน้อย

นอกจากนั้นการศึกษานี้ทำให้ทราบว่าทุกชุมชนยังมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่วางอยู่บนพื้นฐานของการนับถือศีลร่วมกัน พิธีกรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีต และการจัดการทรัพยากรร่วมกัน กล่าวคือ ในชุมชนป่าเมียงทั้ง 4 แห่งยังพบว่ามี การเลี้ยงผี ทั้งในระดับผีปู่ย่าซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติ ผีเสื้อบ้านเป็นความสัมพันธ์ในระดับของคนที่อาศัยในหมู่บ้านหรือกลุ่มบ้านเดียวกัน รวมทั้งผีฝ่าย ที่พบในชุมชนป่าเมียงแม่กำปองซึ่งเป็นความสัมพันธ์ของคนที่ได้ใช้น้ำร่วมกัน แม้ว่าการรวมกลุ่มหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่แสดงผ่านบทบาทของผู้นำ เช่น เก้าผี ตังข้าว ปู่จารย์ พ่อบ้าน จะสลายไป แต่ในชุมชนก็ได้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือเครือข่ายขึ้นใหม่ตามสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง เช่น กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนหมุนเวียนข้าวสาร เป็นต้น ทั้งนี้เป็นการระดมทุนของคนในหมู่บ้านเพื่อช่วยเหลือด้านเงินทุน ข้าวสารแก่สมาชิกของกลุ่ม และปฏิเสธไม่ได้ว่า รัฐ ได้เข้ามามีบทบาทหรือกำลังกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ส่วนการช่วยเหลือกันด้านแรงงานยังพบว่ามี การเอามือเอวกันในการเก็บเมียงอยู่ แม้ว่าในปัจจุบันจะลดน้อยลงเพราะชาวบ้านหันไปใช้แรงงานรับจ้างเพื่อตนเองมากขึ้น แต่ในพิธีกรรมและงานประเพณีส่วนใหญ่ยังคงมีการช่วยเหลือด้านแรงงานกันอยู่ ประเด็นด้านสังคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงคือ ความมั่นคงในที่ดินอันเป็นเงื่อนไขที่สำคัญหนึ่งของประสิทธิภาพในการผลิต ความถือครองที่ดินมีความสัมพันธ์กับความ ต้องการทำประโยชน์บนที่ดิน ในพื้นที่ของชุมชนป่าเมียงที่ศึกษา พบว่า มากกว่าร้อยละ 40 โดยเฉพาะที่ชุมชนป่าเมียงแม่กำปอง มีมากถึงเกือบร้อยละ 80 มีความเชื่อว่า การถือครองที่ดินที่ผ่านมามีความมั่นคง ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นกับชาวบ้านวัยกลางคนถึงวัยสูงอายุ แม้ว่าในปัจจุบันพื้นที่สวนเมียงจะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติและอุทยานแห่งชาติก็ตาม พื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์จะเป็นเพียง สค.1 (ที่ออกให้ในปี พ.ศ.2498) ภทบ.5 และไม่มีเอกสารสิทธิ์ ในชุมชนป่าเมียงบ้านขุนลาวไม่ พบว่าพื้นที่สวนเมียงทุกแปลงมีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินเลย ทั้งนี้ อานันท์ (2544) ได้กล่าวถึงความรู้สึกมั่นคงในที่ดินนี้ว่า เกิดขึ้นโดยอาศัยประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานานแล้วนับหลายชั่วอายุคน ประเพณีดังกล่าวอาศัยหลักการพื้นฐานที่เน้นสิทธิการใช้ที่ดิน (Usufruct) มากกว่าความเป็นเจ้าของบนพื้นฐานของการยอมรับร่วมกันของชุมชน หมายความว่า ชุมชนจะรับรองสิทธิของผู้ที่ยังคงทำประโยชน์บนที่ดิน หรือสืบทอดเป็นมรดกให้สมาชิกในครัวเรือนหรือเครือญาติได้ทำ ประโยชน์ต่อไป ซึ่งสิทธิดังกล่าวจะถูกเรียกกลับคืนสู่ชุมชนเมื่อครัวเรือนนั้นเลิกทำประโยชน์ในที่ดินแล้ว บุคคลอื่นในชุมชนก็สามารถเข้าไปทำประโยชน์ได้ จากหลักการดังกล่าวพบว่าการ

สร้างความมั่นคงด้วยการกำหนดเขตที่ดินถือครองนั้น จะต้องแสดงให้เห็นว่าได้เข้าไปทำประโยชน์แล้ว สำหรับในสวนเมี่ยงที่แต่ละครัวเรือนถือครองพบการแสดงขอบเขตการถือครองโดยการหมายต้นไม้ หรือการปลูกไม้พุ่ม เช่น ต้นคริสตมาส เป็นแนวแบ่งเขตแดนที่ติดกับสวนเมี่ยงของเพื่อนบ้าน แนวเขตจึงคดเคี้ยวไปตามสภาพของต้นไม้ที่หมายและความสูงๆต่ำๆของพื้นที่อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญกับสิทธิการใช้ของชุมชนได้ถูกบั่นทอนลงหลังจากที่รัฐได้ให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิของรัฐที่เกี่ยวกับทรัพยากรต่างๆ โดยเฉพาะที่ดิน ป่าไม้ โดยการออกเอกสารสิทธิ จึงสร้างความรู้สึกรับเป็นเจ้าของขึ้นมาแทนที่การใช้ทรัพยากรตามสิทธิการใช้เช่นในอดีต อย่างไรก็ตามการจัดการทรัพยากรป่าเมี่ยงของทั้ง 4 หมู่บ้านได้มีการเปลี่ยนแปลงจากยุคที่แต่ละครัวเรือน ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง ผู้การถูกควบคุมจากภาครัฐที่นับวันจะมามากขึ้น การปรับตัวของชุมชนนอกเหนือจากที่กล่าวไปข้างต้นแล้ว พบว่าในแต่ละชุมชนมีพื้นที่ที่กันไว้หรือมีการแบ่งเขตป่าให้เป็นของหน้าหมู่บ้านหรือของหมู่บ้านที่ให้สมาชิกทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาและจัดการการใช้ประโยชน์ตามกฎหมายและประเพณีที่ชุมชนได้ตกลงร่วมกัน ซึ่งเน้นหลักของประโยชน์ส่วนรวมและความเป็นธรรม ในชุมชนป่าเมี่ยงมีการแบ่งพื้นที่เป็นป่าใช้สอย ป่าต้นน้ำที่ห้ามทุกคนในชุมชนบุกรุกหรือใช้ประโยชน์ มีประเพณีพิธีกรรมเลี้ยงผีที่รักษาขุนน้ำ การจัดการดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงประเพณีของชุมชนที่อนุญาตให้ผู้ดูแลรักษาได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่ใช่เป็นของสาธารณะที่เปิดให้คนทั่วไปใช้ (open access) มีการกีดกันบุคคลภายนอกที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ เช่น กรณีของชาวบ้านแม่กำปองที่เกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามาตัดไม้ในบริเวณป่าเมี่ยงของชุมชน ประเพณีในการดูแลรักษาป่าในบางหมู่บ้านก็ผลิตสร้างขึ้นมาใหม่อาจด้วยการสนับสนุนจากภาครัฐ เช่น การบวชป่า การเลี้ยงผีขุนน้ำคอยนางแก้วที่สนับสนุนงบประมาณโดยองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น

กว่า 40 ปีที่อำนาจการจัดการทรัพยากรของภาครัฐเข้ามามีบทบาทในชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่า รวมถึงชุมชนป่าเมี่ยงมากขึ้น ทั้งนี้นโยบายดังกล่าวทางภาครัฐมุ่งหวังเพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่หรือถูกทำลายลดน้อยลง โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ทำให้หลายชุมชนที่อาศัยอยู่มาแต่เดิมในเขตป่าต้องมีการปรับเปลี่ยน ต่อรองที่จะมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรด้วยชุมชนเอง ในขณะเดียวกันภาครัฐเองก็มีนโยบายด้านเศรษฐกิจที่มุ่งเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน แนวทางหนึ่งคือการส่งเสริมอาชีพ การสนับสนุนให้มีการปลูกพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น ซึ่งนโยบายต่างๆเหล่านี้ครอบคลุมไปถึง ชุมชนป่าเมี่ยงและชุมชนที่อาศัยอยู่บนที่สูงอื่นๆ ด้วยเช่นกัน

การเข้ามาของหน่วยงานทั้งภาคเอกชนและภาครัฐที่มีความมุ่งหวังจะสร้างเสริมอาชีพเพื่อสร้างรายได้ให้ครัวเรือนเพิ่มขึ้นนั้น ในบางครั้งจะสวนทางการจัดการทรัพยากรอย่างอนุรักษ์ของชุมชนที่มีสืบทอดต่อกันมา รวมทั้งวิถีคิดเรื่องสิทธิส่วนร่วมในพื้นที่ป่าเมี่ยงของชุมชน

จากการที่สวนเมี่ยงถือได้ว่าเป็น common pool resource รูปแบบหนึ่ง มีสิทธิที่ซ้อนกันอยู่หลายด้าน ได้แก่ สิทธิการใช้ สิทธิชุมชน สิทธิส่วนบุคคล ซึ่งสิทธิการใช้นั้น หมายถึง สิทธิของสมาชิกของชุมชนผู้ใช้แรงงานสร้างประโยชน์จากทรัพยากรก็มีสิทธิในทรัพยากรนั้นครบเท่าที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะสูญเสียสิทธิไปเมื่อทรัพยากรนั้นกลับคืนสู่สภาพธรรมชาติ (อานันท์, 2544) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือชุมชนจะยอมรับสิทธิดังกล่าวเมื่อได้แสดงว่าตนได้ทำการผลิตหรือใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้น โดยการปลูกพืชหรือกิจกรรมต่างๆ หากไม่มีการใช้ประโยชน์ ชุมชนก็สามารถนำกลับมาเป็นของชุมชนหรือผู้อื่นสามารถเข้าไปทำประโยชน์ได้ ดังนั้นในการจัดการทรัพยากรของชุมชนจึงมีประสิทธิผลเพราะสมาชิกของชุมชนให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนและมีจารีต ประเพณี ความเชื่อและการให้ความเคารพต่อธรรมชาติ แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง นโยบายจากภาครัฐอันส่งผลให้ชุมชนมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ รวมทั้งการจัดการทรัพยากรของชุมชน และการให้ความสำคัญกับสิทธิการใช้ สิทธิชุมชน และสิทธิส่วนบุคคลก็เปลี่ยนแปลงไป ในชุมชนป่าเมี่ยงที่ศึกษานี้มีปัจจัยจากภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงต่อกระบวนการจัดการทรัพยากรและวิถีคิดในเรื่องสิทธิที่ค่อนข้างเห็นได้ชัดเจนดังนี้

- การเข้ามาส่งเสริมอาชีพของโครงการหลวงเพื่อให้ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกมีรายได้เสริมเพิ่มมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่งส่งผลต่อรูปแบบการใช้พื้นที่สวนเมี่ยงที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรวม ดังในกรณีของการส่งเสริมการปลูกกาแฟในพื้นที่บ้านแม่กำปอง และขุนลาวที่ส่งผลต่อการเลี้ยงวัวควายแบบปล่อยในป่าเมี่ยงลดลง<sup>10</sup> ตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น และพืชส่งเสริมที่สำคัญอีกอันหนึ่งคือ เสาวรส ซึ่งพบในพื้นที่ของบ้านขุนลาว ซึ่งการปลูกเสาวรสนั้นต้องตัดฟันไม้ใหญ่และถางพื้นที่สวนเมี่ยงเดิม และเนื่องจากเสาวรสเป็นพืชที่สร้างรายได้ดีกว่าการทำเมี่ยง หลายครัวเรือนจึงต้องการปลูกและขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นทำให้เกิดปัญญากับทางอุทยานแห่งชาติขุนแจ ตัวอย่างของการถางพื้นที่เพื่อปลูกเสาวรสนี้ได้บอกนัยถึงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่อ่อนแอลง กล่าวคือ ชุมชนไม่สามารถควบคุมสมาชิกในการทำกิจกรรมอันจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ป่าเมี่ยงโดยรวมได้ แม้จะมีกฎ จารีตที่คนในชุมชนเคยยึดถือปฏิบัติเป็นตัวควบคุมอยู่ก็ตาม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในการให้ความสำคัญกับวิถีคิดเรื่องสิทธิ ซึ่ง

<sup>10</sup> ในงานวิจัยของพรชัย ปรินาปัญญา (2545) พบว่า การเลี้ยงวัว ควายแบบปล่อยในป่าเมี่ยง จะช่วยให้ระบบหมุนเวียนของธาตุอาหารดีขึ้นทั้งจากมูลของสัตว์ทำให้ดินเมี่ยงเจริญเติบโตดีขึ้น การกินหญ้าและไม้พุ่มในป่า จะช่วยลดปริมาณใบไม้ลง เมื่อถึงฤดูแล้งจะช่วยลดความรุนแรงของไฟป่า และการเหยียบย่ำของวัว ควาย ช่วยให้ดินมีความพูนมากขึ้นและเกิดร่องที่ช่วยลดการไหลบ่าของน้ำหน้าดินอีกด้วย ตามที่กล่าวข้างต้นว่าทั้ง 4 หมู่บ้านที่ศึกษาพบว่ามีกรเลี้ยงวัว ควายลดลงอย่างมาก เนื่องจากเกรงว่าวัวควายจะกัดกิน และเหยียบย่ำต้นกาแฟ เพื่อลดความขัดแย้งกับเพื่อนบ้านที่ปลูกกาแฟ เกษตรกรหลายคนจึงเลิกเลี้ยงไปหรือต้องนำวัวควายไปเลี้ยงในพื้นที่ห่างไกลจากเดิม

ในอดีตจะให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนรวม ในการถางพื้นที่สวนเมี่ยงซึ่งอยู่ในอาณาบริเวณของตน ย่อมแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญในเรื่องสิทธิส่วนบุคคลที่มากกว่าสิทธิชุมชนหรือสิทธิส่วนรวม เพราะถือว่าพื้นที่สวนเมี่ยงเป็นของตน สามารถจะเข้าทำประโยชน์ใดก็ได้โดยไม่คำนึงว่าจะกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรวมของชุมชนอย่างไร นอกจากการถางพื้นที่เพื่อปลูกเสาวรสแล้ว ยังพบว่าบ้านขุนลาวมีการเก็บของป่าไปขายในปริมาณมากโดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับป่าเมี่ยงส่วนรวม ซึ่งในอดีตการเก็บของป่าเป็นเพียงเพื่อการใช้บริโภคในครัวเรือน ดังนั้นสมาชิกในชุมชนจึงมั่นใจได้ว่าจะยังคงมีแหล่งอาหารไว้เพื่อการดำรงชีพได้อย่างเพียงพอ

- การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและนโยบายจากภาครัฐ แม้ว่าในด้านหนึ่งได้ส่งผลดีต่อชุมชน เช่น การมีระบบคมนาคมที่สะดวกขึ้น มีสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่ดี และอื่นๆ หลายครัวเรือนมุ่งหวังในการทำการผลิตตามนโยบายการส่งเสริมของภาครัฐเพื่อให้รายได้เพิ่มขึ้นรองรับกับค่าใช้จ่ายที่หลากหลายและเพิ่มขึ้นตามไปด้วย แต่ในขณะเดียวกันการเข้ามาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและนโยบายต่างๆจากภาครัฐล้วนส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีพที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนกระบวนการจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วยเช่นกัน ในกรณีของนโยบายการเร่งออกเอกสารสิทธิให้แก่ชาวบ้าน ในปี 2498 พื้นที่ถูกแบ่งแยกให้เป็นสิทธิของรัฐและสิทธิส่วนบุคคลหรือเอกชนเท่านั้น การที่ภาครัฐไม่ได้เข้าใจหรือให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนสิทธิการใช้ การอ้างสิทธิดังกล่าวไม่เป็นที่ยอมรับตามกฎหมาย เงื่อนไขดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งที่คนในรุ่นหลังให้ความสำคัญกับการมีเอกสารสิทธิในที่ดินซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงการมีสิทธิส่วนบุคคล ในที่ดินนั้น ได้เต็มที ในขณะที่ระบบคิดในเรื่องสิทธิชุมชนหรือสิทธิส่วนรวมถูกลดบทบาทลง รวมถึงการขายพื้นที่สวนเมี่ยงให้แก่คนภายนอกอันจะส่งผลต่อการจัดการป่าเมี่ยงโดยรวมของชุมชนซึ่งแต่เดิมใช้ระบบคิดในเรื่องของสิทธิส่วนรวมที่ทุกคนในชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาป่าเมี่ยงของชุมชนแต่หลังจากที่มีการขายสวนเมี่ยงให้กับคนภายนอก ระบบคิดนี้ไม่ได้ครอบคลุมไปถึงบุคคลภายนอกที่เข้ามาเป็นเจ้าของสวนเมี่ยงเหล่านั้นซึ่งถือว่าสวนเมี่ยงเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ในการอ้างสิทธิการใช้ไม่ได้รับการยอมรับอีกต่อไป ซึ่งในอดีตเมื่อสวนเมี่ยงของสมาชิกในชุมชนคนใดไม่ได้ใช้ประโยชน์แล้วหรือมีแรงงานไม่เพียงพอ ก็จะสูญเสียสิทธิในสวนเมี่ยงดังกล่าวให้แก่ชุมชนหรือกลับคืนสู่ธรรมชาติ และสมาชิกอื่นในชุมชนสามารถบุกเบิกเพื่อทำประโยชน์ได้ตามแรงงานที่มี แต่หลังจากการที่รัฐให้ความสำคัญกับเอกสารสิทธิและให้ชาวบ้านแจ้งอาณาเขตพื้นที่ทำกินของตนให้ทางรัฐทราบ เช่นในกรณีของบ้านขุนลาว แม้ว่าพื้นที่ทำกินทั้งหมดจะอยู่ในเขตอุทยาน ไม่มีการออกเอกสารสิทธิใดๆให้ แต่ทางอุทยานอนุญาตให้ชาวบ้านอยู่อาศัยและทำกินได้ตามปกติ แต่มีการปักปันเขตสวนเมี่ยงของแต่ละครัวเรือนเฉพาะที่กำลังใช้ประโยชน์เท่านั้น หากพื้นที่ใดไม่ได้ทำการผลิตหรือมีกิจกรรมการเกษตรใด ทางอุทยานก็จะนำ

กลับไปเป็นพื้นที่ของรัฐต่อไป ทำให้หลายครัวเรือนมีความขัดแย้งกับทางเจ้าหน้าที่เนื่องจากได้อ้างสิทธิในพื้นที่ที่เคยทำการผลิตเมียงในอดีตแต่ถูกทิ้งร้างไว้ว่าเป็นสวนเมียงของตนด้วย กรณีเช่นนี้ชาวบ้านจะปรับตัว แก้ไขโดยให้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านที่ไม่มีสวนเมียงเป็นของตนเองเข้าทำการผลิตเมียงโดยไม่คิดค่าเช่า หรือการนำไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ส้ม ไปปลูกลงในพื้นที่สวนเมียงแทน

นอกจากนี้การเข้ามาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตอุทยานแห่งชาติทับลงบนพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของชาวบ้านทำให้การจัดการ การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชนเปลี่ยนไป ซึ่งเห็นได้จากผลการสำรวจว่าหลายครัวเรือนคิดเห็นว่าการดูแลรักษาป่าไม้ แหล่งน้ำ สัตว์ป่า เป็นหน้าที่ของทางราชการซึ่งต่างจากในอดีตที่สมาชิกในชุมชนจะใช้ประโยชน์และช่วยกันดูแลรักษา มีความหวงแหนในทรัพยากรของชุมชน

ในส่วนของการวิเคราะห์ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจสังคม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีผลต่อความยั่งยืนของชุมชนป่าเมียง โดยใช้แบบจำลอง โลจิกหลายทางเลือกนั้น ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยน่าจะส่งผลให้ชุมชนป่าเมียงมีความยั่งยืนต่อไป ได้แก่ การมีส่วนร่วมที่เพิ่มขึ้นของมูลค่า การพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากป่าเมียงต่อรายได้ทั้งหมด การได้รับการส่งเสริมอาชีพจากโครงการหลวงหรือการเข้าเป็นสมาชิกของโครงการหลวงซึ่งเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือนอีกทางหนึ่ง นอกจากนี้การที่ชุมชนมีสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่ดีขึ้น อันหมายถึง การมีคมนาคมที่สะดวก การบริการด้านสาธารณสุขเข้าไปทั่วถึง มีหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเข้าไปอบรมให้ความรู้ด้านเทคโนโลยี การส่งเสริมอาชีพเพื่อเพิ่มทางเลือกให้แก่ครัวเรือนในการสร้างรายได้ มีความรู้เท่าทันกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองภายนอก และการที่ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ มีความเท่าเทียมกันมากขึ้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลให้ครัวเรือนยังคงคิดที่จะเก็บรักษาสวนเมียงไว้และลดโอกาสของการคิดขายสวนเมียงลงและยังคงมีการใช้ประโยชน์และรักษาป่าเมียงไว้ ขณะเดียวกันชุมชนป่าเมียงก็สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนต่อไป ซึ่งการที่ชุมชนยังคงได้ใช้ประโยชน์จากป่าเมียงและหากรัฐให้สิทธิแก่ชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าเมียงที่เป็นสมบัติร่วมของชุมชน ก็จะทำให้คนในชุมชนมีความหวงแหนและปกป้องการเข้ามาทำลายจากคนภายนอก อันเป็นการลดต้นทุนทั้งกำลังคนและค่าใช้จ่ายของภาครัฐที่ต้องใช้เพื่อการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ(enforcement cost) แต่ในทางกลับกันหากมีเงื่อนไขปัจจัยอันอาจเกิดจากสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเข้ามาแทรกแซงจากภาครัฐที่ส่งผลต่อการให้ประโยชน์จากป่าเมียงมีความเข้มงวดขึ้น และอื่นๆที่เอื้อต่อการตัดสินใจของคนในชุมชนคนที่จะขายสวนเมียงให้กับคนภายนอกชุมชนเพิ่มขึ้น ซึ่งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของ

บุคคลภายนอกชุมชนอาจไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรวม และส่งผลกระทบต่อระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน ไม่สามารถควบคุมให้อยู่ภายใต้กฎ ระเบียบการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้เนื่องจากคนภายนอกเหล่านั้นถือว่าสวนเมียงที่ซื้อเป็นสิทธิของปัจเจกชน ไม่เปิดให้คนในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ เช่น เก็บหาอาหาร ของป่า ได้ คนภายนอกชุมชนเหล่านั้นไม่ได้มีความเข้าใจว่าสวนเมียงของแต่ละคนในชุมชนมีสิทธิซ้อนอยู่หลายประเภท ทั้งสิทธิการใช้ สิทธิส่วนร่วม รวมอยู่ด้วย ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนจึงอาจอ่อนแอลงและไม่มีประสิทธิผลเช่นในอดีตที่สมาชิกของชุมชนให้ความร่วมมือและกฎระเบียบเกิดขึ้นจาก จารีตประเพณีและการตกลงร่วมกันของคนในชุมชน

### ข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้ได้ชี้ให้เห็นประการหนึ่งว่า ท่ามกลางการลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่าในภาคเหนือ แต่มีชุมชนป่าเมียงที่ยังคงรักษาสภาพป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้พอสมควร ซึ่งทำให้ทราบว่าชุมชนป่าเมียงมีศักยภาพในการจัดการและรักษาป่าเมียงให้ดำรงอยู่ได้อย่างแน่นอน แต่อย่างไรก็ตามเพื่อให้ชุมชนป่าเมียงเหล่านี้อยู่ได้อย่างยั่งยืนจึงจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุน หนุนช่วยจากทั้งภาครัฐและเอกชน การสนับสนุนดังกล่าวต้องให้การช่วยเหลือทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนซึ่งลงไปทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การที่ป่าเมียงจะดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ต้องอาศัยความมีจิตสำนึกของคนในชุมชนในการรักษาป่าเมียงซึ่งเป็นสมบัติส่วนรวม บวกกับการใช้ประโยชน์จากป่าเมียงบนพื้นฐานของการอนุรักษ์และใช้อย่างคุ้มค่า ซึ่งผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสนับสนุนในด้านต่างๆ ดังนี้

#### 1. การให้การสนับสนุนด้านเศรษฐกิจ

หมายถึงการให้ความช่วยเหลือ สนับสนุนเพื่อเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจอันไม่ได้หมายถึงการช่วยให้มีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตหรือรายได้จากส่วนอื่นๆ นอกภาคเกษตรที่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในครัวเรือนแต่เพียงอย่างเดียว แต่การช่วยให้ครัวเรือนสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ให้ครัวเรือนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน นั่นก็คือ การมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ส่งผลทำให้สามารถลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารลง ซึ่งจากผลการศึกษาชี้ให้เห็นแล้วว่า ทั้ง 4 ชุมชนมีค่าใช้จ่ายด้านอาหารเป็นค่าใช้จ่ายหลักหรือประมาณกว่าร้อยละ 40 ของค่าใช้จ่ายทั้งหมด เนื่องจากชุมชนป่าเมียงได้ใช้ประโยชน์จากป่าเมียงทั้งด้านอาหาร ยาสมุนไพรและไม่ใช้สอย สร้างบ้านเรือน ดังนั้นจึงควรให้การสนับสนุนในด้านการจัดการและการอนุรักษ์ป่าเมียงเพื่อให้เป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์และยั่งยืน ทั้งนี้เพื่อเป็นการเพิ่มความมั่นคงทางอาหารให้มีเสถียรภาพนั่นเอง



จากผลการศึกษายังพบอีกว่า ชุมชนป่าเมี่ยงมีความหลากหลายของแหล่งรายได้ค่อนข้างสูง คือในแต่ละครัวเรือนโดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 3 แหล่ง โดยเฉพาะป่าเมี่ยง เป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย ดังนั้นการเข้ามาช่วยสนับสนุน ส่งเสริม เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการผลิตจึงควร สนับสนุนการเรียนรู้ที่จะเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตด้วยการแปรรูปผลผลิตจากป่าเมี่ยง การบรรจุหีบห่อ การส่งเสริมบทบาทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือรูปแบบที่ช่วยสร้างรายได้อื่น ๆ ที่สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน ส่งเสริมให้ชุมชนมีการพัฒนาระบบการบริหารระบบการจัดการการผลิต เช่น การทำบัญชี มีการพัฒนาระบบการตลาด มีความรู้เรื่องตลาด ตามแต่ละระดับการพัฒนาและศักยภาพของแต่ละชุมชน ในพื้นที่ของบ้านแม่กำปองและขุนลาว ซึ่งอยู่ในพื้นที่ส่งเสริมของโครงการหลวง ในการส่งเสริมอาชีพหรือส่งเสริมการปลูกพืชที่สร้างรายได้นั้น ควรเป็นพืชที่สอดคล้องหรือไม่ทำลายระบบนิเวศเดิม และการช่วยเหลือสนับสนุนต่าง ๆ นั้น ต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิม และมีการนำทรัพยากรมาใช้อย่างมีคุณค่า การให้การช่วยเหลือต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เป็นทางหนึ่งที่จะช่วยให้ชุมชนป่าเมี่ยงสามารถดำรงอยู่ได้ต่อไปอย่างยั่งยืน

## 2. การให้การสนับสนุนด้านสังคม และสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน

ในพื้นที่ป่าเมี่ยงที่ศึกษาทั้ง 4 พื้นที่ ไม่พบว่ามีปัญหาความขัดแย้งทางชาติพันธุ์เลย แม้ว่าในชุมชนจะมีหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันก็ตาม ในทุกชุมชนยังมีการช่วยเหลือแบ่งปัน แลกเปลี่ยนอาหารและสิ่งของ นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีการแลกเปลี่ยนแรงงานหรือเอามือในการเก็บเมี่ยงอยู่ มีการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน จึงกล่าวได้ว่าชุมชนยังมีคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ดี ซึ่งนับเป็นทุนทางสังคมรูปแบบหนึ่ง นอกจากนี้ในชุมชนเองยังมีขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี วัฒนธรรมและกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากรที่ชุมชนถือปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตสืบเนื่องต่อกันมา ดังนั้นในการให้การสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ จะต้องไม่มีส่วนในการทำลายทุนทางสังคมเหล่านี้ของชุมชนลง รวมไปถึงการสนับสนุนประเพณีพิธีกรรมที่มีอยู่ในชุมชนให้ดำเนินต่อไป เนื่องจากประเพณีพิธีกรรมหรือกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนเป็นการช่วยให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และช่วยรักษาความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชนให้คงอยู่

ในส่วนของความช่วยเหลือด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ยังพบว่าในแต่ละพื้นที่ยังได้รับการช่วยเหลือด้านสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานไม่เพียงพอ อาทิ การคมนาคมยังไม่สะดวกเท่าที่ควร โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าเมี่ยงขุนลาวซึ่งเป็นพื้นที่ชายขอบของตำบลและจังหวัด มีระยะทางห่างจากสถานีอนามัยกว่า 30 กิโลเมตร ชาวบ้านส่วนใหญ่จะซื้อยามาทานเองเมื่อเกิดการเจ็บป่วย การเข้าถึงบริการของหน่วยงานรัฐค่อนข้างลำบาก การช่วยเหลือในด้านการสร้างระบบคมนาคมที่สะดวกอาจต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายหน่วยงาน เช่น อุทยานแห่งชาติ หรือ กรมป่าไม้ เนื่องจากพื้นที่ป่าเมี่ยงทั้ง 4 พื้นที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติและเขตป่าสงวนซึ่งมีหน่วยงานของกรมป่าไม้ในพื้นที่

ในด้านเงินทุน การสนับสนุนให้ชุมชนก่อตั้งกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันด้านเงินทุนก็เป็นอีกหนทางหนึ่งที่ช่วยให้ครัวเรือนเข้าถึงแหล่งสินเชื่อเพื่อใช้เป็นทุนในการผลิตและพัฒนาอาชีพได้ หรือสนับสนุนช่วยเหลือกลุ่ม หรือ กองทุนที่มีอยู่เดิมแล้วในชุมชนให้มีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น จากการศึกษาในพื้นที่ป่าเมี่ยงทั้ง 4 ไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่ดินที่จะใช้ค้ำประกันเงินกู้จากสถาบันการเงินต่างๆ ได้ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติและอุทยานแห่งชาติ การกู้ยืมเงินของครัวเรือนจะกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอาจไม่เพียงพอในกรณีที่บางครั้งครัวเรือนต้องการเงินทุนในการพัฒนาการผลิตหรือลงทุนในกิจกรรมอื่นเพื่อเพิ่มรายได้

นอกจากนี้การพัฒนาศักยภาพให้กับคนในชุมชนป่าเมี่ยงก็เป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งหมายถึง การเพิ่มความรู้ ทักษะ ความสามารถผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกษตรกรทันต่อสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาได้ และช่วยให้สามารถวิเคราะห์เพื่อนำไปปรับใช้กับการผลิตที่มีอยู่เดิมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อีกประการหนึ่ง คือ การส่งเสริมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน และการส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และผ่านกระบวนการคิด โดยชุมชนเอง โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นเพียงผู้สนับสนุนด้านวิชาการ และบุคลากรเพื่อให้ชุมชนสามารถคิด วิเคราะห์ปัญหาหรือเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชุมชน หรือช่วยพัฒนาชุมชนยั่งยืนต่อไปได้

### 3. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในการจัดการทรัพยากรป่าเมี่ยงของทั้ง 4 หมู่บ้าน ในภาพรวมกล่าวได้ว่ามีความคล้ายคลึงกัน จากในอดีตที่เคยใช้จารีตประเพณี ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพธรรมชาติความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน รวมทั้งผู้นำชุมชน เป็นตัวกำหนด ตัวช่วยควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าเมี่ยง ไม่มีการระบุเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อจำนวนประชากรในชุมชนเพิ่มขึ้น ย่อมหมายถึงทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้มากขึ้นตามไปด้วย มีความขัดแย้ง การฝ่าฝืนในจารีตที่ควบคุมการใช้ รวมถึงการเข้ามามีบทบาท ควบคุมจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐที่นับวันยิ่งเพิ่มขึ้น ทำให้ทุกชุมชนต้องปรับตัว ต่อรองเพื่อให้ชุมชนยังสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยชุมชนเอง ซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบต่างๆ เช่น การออกกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามามีส่วนร่วม รับรู้ในการออกกฎระเบียบนั้น การเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของภาครัฐ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามในชุมชนป่าเมี่ยงทั้ง 4 แห่ง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ของภาครัฐยังคงให้อำนาจแก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรด้วยตัวชุมชนเองก่อน แต่หากชุมชนไม่สามารถจัดการกับผู้ที่ฝ่าฝืนกฎระเบียบได้ เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในพื้นที่จึงจะเข้าไปมีบทบาทแทน ในบางพื้นที่จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าในการจัดการทรัพยากรของชุมชนคงต้องอาศัยความช่วยเหลือสนับสนุนจาก

หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เพื่อให้การจัดการทรัพยากรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ หรือการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานของรัฐ (co-management)

ในการช่วยเหลือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอาจอยู่ในรูปของการจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ต่างๆซึ่งพบในพื้นที่ป่าเมืองทั้ง 4 แห่ง เช่น การบวชป่า การปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ การจัดตั้งเครือข่ายอนุรักษ์ต้นน้ำโดยมีหลายหมู่บ้านมาร่วมทำกิจกรรมอนุรักษ์ร่วมกัน เป็นต้น รวมทั้งการให้ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ และสนับสนุนกิจกรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ของชุมชนที่ยึดถือปฏิบัติมาแต่ดั้งเดิม การทำกิจกรรมดังกล่าวควรให้โอกาสแก่สมาชิกทุกคนในชุมชนหรือการสนับสนุนให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆในชุมชน ได้แสดงความคิดเห็นหรือมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการ มีบทบาทหน้าที่ในกิจกรรมต่างๆเหล่านั้น

นอกจากการสนับสนุนช่วยเหลือต่างๆข้างต้นแล้ว การที่ชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่างๆของชุมชนได้แล้ว ยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และที่สำคัญคือการทำงานบนพื้นฐานของгарักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก รวมทั้งการมีเครือข่ายชุมชนที่สามารถระดมทรัพยากรและความช่วยเหลือต่างๆได้ ก็ล้วนมีส่วนช่วยให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืนได้

ในข้อเสนอแนะการให้ความช่วยเหลือสนับสนุนแก่ชุมชนป่าเมืองให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนนี้ ได้ใช้ผลการศึกษาจากชุมชนป่าเมืองใน 4 พื้นที่เพื่อเป็นแนวทางในการเสนอแนะ ซึ่งผลการศึกษาทำให้ทราบถึงการมีศักยภาพของชุมชนในด้านต่างๆ ปัญหาที่สำคัญต่อการดำรงชีพของแต่ละชุมชน ซึ่งหากทางภาครัฐหรือเอกชนให้ความช่วยเหลือได้อย่างตรงจุดหรือใช้เป็นแนวทางในการให้ความช่วยเหลือ ก็เป็นไปได้ที่ชุมชนป่าเมืองจะดำรงอยู่และรักษาป่าเมืองไว้ได้อย่างยั่งยืน แต่ทั้งนี้ในการสนับสนุนช่วยเหลือ ควรคำนึงถึงสภาพทางกายภาพ ชีวภาพ ทรัพยากรที่มีอยู่ และวิถีชีวิตที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ด้วย

#### บทส่งท้าย

การศึกษานี้ยังขาดความสมบูรณ์ในหลายด้าน ทั้งด้านนิเวศวิทยา มุมมองด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และศาสตร์ในอีกหลายด้าน ซึ่งผู้ศึกษามีความรู้เพียงเล็กน้อยและไม่เพียงพอที่จะศึกษาถึงรายละเอียดและมิติหรือมุมมองต่างๆของชุมชนป่าเมืองและระบบนิเวศน์ของป่าเมืองซึ่งมีสิ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษาอยู่ไม่น้อย ผลการศึกษาที่ได้นี้จึงเป็นเพียงข้อมูลเบื้องต้นเพื่อให้ผู้สนใจที่มีความรู้ความชำนาญในศาสตร์แต่ละด้านได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป